

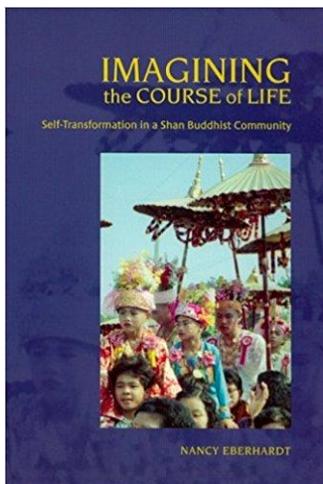
บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

Imagining the Course of Life: Self-Transformation in a Shan Buddhist Community¹

ผี ขวัญ คน: ความหมายและความสัมพันธ์ของชีวิตคนไทยใหญ่

ชัยพงษ์ สำเนียง²

Chaipong Samnieng³

บทความนี้ ผู้เขียนต้องการปริทัศน์หนังสือที่มีความสำคัญ ต่อการศึกษาทางมานุษยวิทยา โดยศึกษาวัฒนธรรมและการใช้ชีวิตของชาวไทใหญ่ในช่วงชีวิตต่างๆ เพื่อหล่อหลอม อัตลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ ในบทความมีประเด็น นำเสนอ 2 ประเด็น คือ (1) ขวัญ ชีวิต ตัวตน คน ผี และ พุทธศาสนา: สิ่งประกอบสร้างตัวตนของชาวไทใหญ่ (2) ตัวตนของคนไทใหญ่ เพื่ออธิบายการสร้างตัวตนของ คนไทใหญ่ และทำความเข้าใจพื้นที่ทางวัฒนธรรม ในที่นี้ จึงมีนัยของพื้นที่ในการช่วงชิงความหมายต่างๆ ในโครงสร้าง ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ภายใต้ความหมายของ การนิยามการมีชีวิตและตัวตนอยู่ในสังคม

1. เกริ่นนำ

งานเรื่อง *Imagining the Course of Life: Self-Transformation in a Shan Buddhist Community* ของ Nancy Eberhardt เป็นงานศึกษาภาคสนามในหมู่บ้านของชาวนาน (ไทใหญ่) ในภาคเหนือของไทย ซึ่งนำเสนอความคิดของชาว “ไทใหญ่” ว่าด้วยตัวตนและ

¹ Eberhardt, Nancy. (2006). *Imagining the course of life: self-transformation in a Shan Buddhist community*. Honolulu: University of Hawaii Press. ISBN 9789749511329

² ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ 50200 อีเมล: chaipong08@gmail.com

³ Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, Chiang Mai 50200. E-mail: chaipong08@gmail.com

บุคคลในเรื่องเส้นทางชีวิตที่เชื่อมกับโครงสร้างท้องถิ่น ในกระบวนการดังกล่าว เธอให้ความสนใจไปที่ตัวแบบที่ขัดแย้งกันในประเพณีของอเมริกัน-ยุโรป เรื่องปัจเจกบุคคลและใช้ชุดคำอธิบายที่เป็นสากลซึ่งอยู่บนวิถีคิดแบบคู่ตรงข้าม โดยใช้แนวทางการศึกษาที่เรียกว่า Ethnopsychology⁴ เพื่อทำความเข้าใจว่าคนไทยใหญ่ มีโลกทัศน์/จักรวาลทัศน์ ในการอธิบายการพัฒนาตัวตนให้ถึงพร้อมสมบูรณ์ในช่วงชีวิตได้อย่างไร และจากการศึกษาชุมชนชาวไทยใหญ่ ณ บ้านกอมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁵ Eberhardt ค้นพบว่า ทฤษฎีการพัฒนาตัวตนของคนไทยใหญ่นั้นอยู่บนความเชื่อเรื่องขวัญ ผี และพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่สัมพันธ์กับชีวิตของชาวไทยใหญ่ในแต่ละช่วงของชีวิต

การศึกษานี้ใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาโดยการลงภาคสนามอย่างเข้มข้นและนำมาสู่ข้อถกเถียงเรื่องการศึกษาการพัฒนาของตัวตนให้สมบูรณ์ของมนุษย์ (human development) ในช่วงชีวิต (course of life) รวมทั้งนำเอางานภาคสนามในแนวจิตวิเคราะห์ มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เพื่ออธิบายกระบวนการพัฒนาตัวตนของบุคคลตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บและตายของคนไทยใหญ่ที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีจิตวิทยาแบบตะวันตกอย่างเดียว แต่การอธิบายดังกล่าวต้องอาศัยบริบทของพื้นที่ โดย Eberhardt ศึกษาพัฒนาการชีวิต และการมองโลกของชาวไทยใหญ่ผ่านพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของชีวิตมนุษย์ในช่วงเวลาต่างๆ ผ่านความเชื่อเรื่องขวัญ ผี คน และพุทธศาสนา

2. ขวัญ ชีวิต ตัวตน คน ผี และพุทธศาสนา: สิ่งประกอบสร้างตัวตนของชาวไทยใหญ่

ชาวไทยใหญ่มีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีขวัญ ที่สถิตอยู่ท่ามกลางร่างกายของมนุษย์ โดยขวัญจะสถิตอยู่ตามอวัยวะของมนุษย์ ขวัญเป็นสิ่งที่อยู่ในร่างกายทุกคน ขวัญมีลักษณะเบา เคลื่อนไหวได้ ไม่อาจเห็นเป็นรูปเป็นร่างได้ ขวัญแฝงอยู่ในคน สัตว์และสิ่งของ เมื่อใดที่ขวัญอ่อนลงหรือหย่อนจะทำให้สภาวะของร่างกายและจิตใจของเจ้าของขวัญจะรู้สึกเสียใจ ตกใจ ท้อใจ เมื่อเจ้าของขวัญมีขวัญดีจะรู้สึกสุขสบายใจและกล้าหาญ มีพลังเต็มเปี่ยมเพราะ

⁴ คือ การศึกษาผ่านการหล่อหลอมบุคลิกภาพของผู้คนผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตในเรื่องอื่นๆ ซึ่งในงานนี้แสดงผ่านงานศพ งานปอยสางลอง การเข้าวัด แล้วนำมาสู่บุคลิกภาพของชาวไทยใหญ่ในแต่ละช่วงวัย

⁵ การศึกษาทางมานุษยวิทยาเรามักปกปิดชื่อหมู่บ้าน และผู้คนที่เราศึกษา การใช้สถานที่ ผู้คนจึงเป็นชื่อที่เราสมมติขึ้น เพื่อไม่ทำให้คนนั้นๆ ได้รับผลกระทบจากการศึกษา

ก่อนที่จะเกิดมาเป็นคนต้องมีขวัญมาสู่ร่างของแม่ก่อน นอกจากนี้ เด็กที่มากเกิดจะมีความเชื่อมโยงกับคนในอดีต อาจเคยเป็นบรรพบุรุษ หรือคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

ส่วนคนที่ตายไปแล้วจะไม่มีขวัญ เพราะขวัญได้แตกออกจากร่างไป เพื่อหาที่สิงสถิตใหม่ หรือเกิดมาเป็นเด็กใหม่นั้นเอง พูดได้อีกอย่างว่า คนไทใหญ่มีความเชื่อเรื่องโลกหลังความตาย ที่คนตายไม่ได้ไปไหน แต่เวียนว่ายตายเกิดมาเป็นคนใหม่ ซึ่งหากคนเราไม่มีขวัญก็จะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้

รูปภาพที่ 1 งานส่างลองวัดกู่เต้า ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา: เกรียงไกร จินะโกฏิ ถ่ายเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2555

ส่วนผี คือ คนที่ตายและขวัญออกจากร่างกายแล้ว ซึ่งอาจมีทั้งร้ายและดี การตายที่ไม่ปกติก็อาจทำให้คนๆ นั้นกลายเป็นผีที่คนหวาดกลัว ส่วนผีที่ดีก็จะดลบันดาลหรือปิดเป่าทุกข์สุขให้คนได้ อย่างความเชื่อเรื่องผีเจ้าเมืองที่ไทใหญ่จะให้ความเคารพ เป็นที่บนบานศาลกล่าว ซึ่งผีอาจเป็นตัวทำให้ขวัญ หรือคนที่มีชีวิตอยู่เจ็บไข้ได้ป่วย จึงมีพิธีกรรมต่างๆ เพื่อสร้างหรือลดความไม่พอใจของผี ผ่านพิธีกรรมเช่นสรวง หรือการเลี้ยงผี

ความเชื่อเรื่องขวัญจึงเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและอยู่นอกเหนือความเข้าใจของมนุษย์ ขวัญเป็นสิ่งไร้ตัวตนแต่มีพลังอำนาจสามารถให้คุณและให้โทษแก่ชีวิตมนุษย์โดยที่

มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ และไม่สามารถทำความเข้าใจในสิ่งนี้ได้ จึงทำให้เกิดมีพิธีกรรมเรียกขวัญเข้ามามีบทบาทหน้าที่สำคัญในการตอบสนองความต้องการทางจิตใจ เป็นการรักษาผู้ป่วยให้หายจากความเจ็บไข้ ซึ่งวิธีการรักษานี้มิใช่การรักษาทางร่างกายแต่เป็นการรักษาเยียวยาทางจิตใจ ช่วยทำให้บุคคลที่ได้รับการทำขวัญได้ผ่อนคลายความรู้สึกวิตกกังวล หรือความรู้สึกกลัวภายในจิตใจ ให้กลับมีพลัง มีกำลังใจเข้มแข็งขึ้น สามารถต่อสู้กับโรคภัยและเคราะห์ร้ายต่างๆ ได้ แต่ถ้าเมื่อใดที่ขวัญออกจากร่างกายไปแล้วถูกผีห้วงเหนียวจับไว้ หรือไปหลงอยู่ตามที่ต่างๆ จนกลับเข้าร่างเดิมไม่ได้ ผู้เป็นเจ้าของขวัญก็จะมีอาการเจ็บป่วยและเสียชีวิตได้

นอกจากนี้ ชาวไทใหญ่ยังเข้าใจว่าความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ หรือเยียวยารักษามานานก็ยังไม่หาย เนื่องด้วยขวัญมีอันเป็นไปในทางที่ไม่ดี จึงต้องพึ่งพาผู้มีวิชาหรือคนขำ⁶ เข้ามาช่วยในการเรียกขวัญให้คืนมา โดยมีเครื่องเช่นสังเวทย์เพื่อให้ขวัญพึงพอใจ

คนในวัยเด็กจะเป็นกลุ่มคนที่มีขวัญอ่อน หรือสามารถเสียขวัญได้ง่าย ชาวไทใหญ่เชื่อว่าเด็กเป็น “ภาวะกำกึ่ง” ระหว่างคนกับผี นำมาสู่การปฏิบัติต่อเด็กที่จะมีอภิสิทธิ์มากกว่าผู้ใหญ่ ไม่ได้ถูกควบคุมมากนัก

การที่เด็กจะก้าวผ่านมาเป็นผู้ใหญ่ เด็กผู้ชายอาจผ่านการบวชเป็น “ช่างลอง” โดยชาวไทใหญ่เชื่อว่า “เด็ก” เป็นผู้ที่มี “ความบริสุทธิ์” มากกว่าผู้ใหญ่ การบวชจึงทำให้ได้บุญกุศลมากกว่า การบวชเป็นช่างลองจึงเป็นการก้าวผ่านสู่ความเป็นผู้ใหญ่ แต่ในขณะเดียวกันผู้หญิงกลับไม่สามารถเข้าสู่ร่มผ้าเหลืองได้ ผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาทในการอุปถัมภ์ช่างลอง หรือเป็นแม่ขำ เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชายเป็นผู้ที่เข้าถึงศาสนาได้ แต่ผู้หญิงมีบทบาทเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพุทธศาสนา (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง, 2559)

การทำบุญเพื่อให้เกิดมาในชาติหน้าดีกว่าชาตินี้ เป็นความเชื่อ/โลกทัศน์ของชาวไทใหญ่ ที่เชื่อว่าการที่เราเกิดมาในชาตินี้ล้วนเป็นสิ่งที่เราทำในชาติก่อน ฉะนั้นในชาตินี้จึงต้องสร้างกุศลเพื่อให้เกิดมาดีกว่าในชาติหน้า ผ่านพิธีการอ่าน หรือฟัง “ลิกธรรม”⁷ เพื่อให้ได้อานิสงส์ผลบุญ ซึ่งความเชื่อเรื่องบุญ/กรรม เป็นโลกทัศน์/จักรวาลทัศน์ที่ทำให้

⁶ คนที่มีวิชาอาจเกิดจากการที่เคยป่วยมาก่อนแล้วหายในภายหลัง และสามารถรับรู้ติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ และได้กลายมาเป็นผู้รักษาคนอื่น เช่น การผั้นเห็นคาถาอาคม หรือวิธีการช่วยคน เป็นต้น

⁷ คือ การฟังสวดจากจเร หรือหมอปิธีกรรมของชาวไทใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องชาดก ธรรมะต่างๆ ซึ่งเชื่อว่ามีอานิสงส์เหมือนการฟังธรรม

เกิดการจัดตำแหน่งแห่งที่ของคน โดยคนที่เกิดมาดี รวย หรือมีความสุขล้วนเกิดจากการกระทำในอดีต ส่วนคนที่เกิดมาทุกข์ จน ก็เกิดจากการกระทำในอดีต ทำให้นัยหนึ่งเป็นการยอมรับชะตากรรม ไม่ต่อสู้ จำยอม และหวังแก้ตัวในชาติหน้า ชาตินี้เป็นเพียงเวลาการเปลี่ยนผ่านต้องทำกุศลเพื่อให้เกิดใหม่ชาติหน้า หรือพูดได้ว่าสามารถแก้ตัวได้ในชาติหน้า

รูปภาพที่ 2 ส่างลอง (เณร) วัดกุ้เต้า ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา: เกรียงไกร จินะโกฏิ ถ่ายเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2555

นอกจากนี้ ความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวไทยใหญ่ยังมีความสัมพันธ์กับความเชื่อพื้นถิ่น (ขวัญ ผี) ควบคู่กัน แม้ว่าจะเชื่อว่าศาสนาพุทธทำให้หลุดพ้น แต่ในช่วงเปลี่ยนผ่านของชีวิต ขวัญ/ผี ก็มีอิทธิพลที่จะดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้ พุทธในที่นี้จึงเป็นพุทธแบบอุษาคเนย์ที่ปะปนด้วยตัวตนของคนท้องถิ่น

คน ขวัญ ผี และพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญกับชาวไทยใหญ่เป็นเทคโนโลยีที่ประกอบสร้างความเป็นตัวตนของชาวไทยใหญ่ที่เชื่อมสัมพันธ์โลกนี้กับโลกหน้า และโลกภายนอก เป็นการผนวกเอาโลกที่มองไม่เห็นมาอยู่ภายใต้ตัวตน อันนำมาสู่ปฏิบัติการผ่านพิธีกรรมต่างๆ เพื่อสร้างเสถียรภาพระหว่างโลกของคน ขวัญ และผี

3. ใต้ตัวตนของคนไทใหญ่

งานของ Eberhardt แสดงให้เห็นว่าคนไทใหญ่สร้างตัวตนผ่านพิธีกรรมต่างๆ เป็นการประกอบสร้างตัวตนผ่านความเป็นปัจเจก ผ่านการรับเอาขวัญเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง ซึ่งมีส่วนคล้ายกับงานของ ชิเกฮารุ ทานาเบ (2555, น. 141-169) ที่ศึกษาความเชื่อเรื่องขวัญ ผูกกับการประกอบสร้างตัวตนคนเมือง โดยขวัญหรือคน มีการปรับเปลี่ยนเลื่อนไหลไปได้ สถานการณ์ของความเปลี่ยนแปลง คนจึงให้ความหมายต่อตนเองและโลกที่ปรับเปลี่ยนไปในกรณีนี้ทานาเบได้ใช้คนทรงที่เป็นเทคโนโลยีของอำนาจ เพื่อบำบัดอารมณ์และสร้างสมดุลระหว่างคนกับโลกภายนอก

ในส่วนของงานของ Eberhardt ได้ศึกษาพิธีกรรมต่างๆ ของไทใหญ่ออย่างละเอียดเพื่อเข้าใจตัวตน พัฒนาการทางชีวิตของชาวไทใหญ่จากวัยเด็กที่เป็นการเรียนรู้เพื่ออยู่ในโลก และวัยชราที่ปลีกตัวออกจากโลกเพื่อเข้าใจตนเองผ่านการเข้าวัด ซึ่งในโลกของตะวันออกให้ความหมายต่อความแก่เฒ่าในแง่ของผู้มีประสบการณ์ผ่านโลกมามาก เป็นผู้รู้ แตกต่างจากตะวันตกที่ทำให้เห็นว่าความแก่เฒ่าเป็นภาระ เป็นวัยที่มีอรรถประโยชน์น้อย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในการให้คุณค่าของชีวิต และมุมมองต่อโลกระหว่างตะวันออกและตะวันตก ซึ่ง Eberhardt ต้องการแสดงให้เห็นผ่านพิธีกรรมและความเชื่อของชาวไทใหญ่ ภายใต้โลกทัศน์และจักรวาลทัศน์ผ่านพิธีกรรมอย่างละเอียด เพื่ออธิบายว่าตัวตนของคนสามารถมองภายใต้ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน และเป็นเรื่องพื้นที่ที่ไม่อาจเหมือนกันในพื้นที่ต่างๆ งานชิ้นนี้เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนามอย่างเข้มข้น ทำให้เห็นรายละเอียดในชีวิตของคนไทใหญ่ในช่วงต่างๆ ซึ่งเป็นการผสมผสานวิธีการมานุษยวิทยาและจิตวิทยา และสร้างวิธีการศึกษาแบบ Ethnopsychology ที่เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านชีวิตจิตใจ และตัวตนของคนนั้น ๆ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

ชิเกฮารุ ทานาเบ. (2555). *พิธีกรรมและปฏิบัติการ ในสังคมชานาภาคเหนือของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง. (2559). พื้นที่ชีวิตแรงงานข้ามชาติไทใหญ่: การสร้างตัวตนและความเป็นพลเมืองในพื้นที่วัฒนธรรม. *วารสารสังคมศาสตร์*, 28(1), 111-153.

ภาษาอังกฤษ

Eberhardt, N. (2006). *Imagining the Course of Life: Self-Transformation in a Shan Buddhist Community*. Honolulu: University of Hawaii Press.